

Nystart efter 500 år i periferin

Ursprungsfolken i Latinamerika har fått visa sitt missnöje på gator och torg, med vägblockader och långa marscher. Här skriver journalisten Tove Silveira Wennergren om deras situation i dag.

Scen 1: Mycket har hänt (Quito, Ecuador)

Huvudrollsinnehavare: ursprungsfolksrörelsen samt Ecuadors vicepresident Lenín Moreno.

Mars 2008. Mina två och ett halvt år i Ecuador som volontär i ursprungsfolksorganisationen Ecuauruari är snart till sin ända. Men först ska jag få bevittna ännu ett historiskt moment under denna dynamiska tid. Som så många gånger förr tar ursprungsfolken till gatorna. Busslaster med människor från högland, kust och Amazonas-djungel kommer till huvudstaden för att sätta press på regeringen. Den tunna luften värms upp av solen, de regnbågsfärgade mångfaldsflaggorna vajar och trafiken i stan står stilla. Folkmassan kräver en plurinationell stat. Det är ett uttryck för att man i landets nya konstitution ska frångå klassiska västerländska styrmodeller och tänka in att ett latinamerikanskt land som har en ursprungsbefolkning måste byggas på ett annat sätt, ett sätt som tar hänsyn till folkens rätt att definiera sig som "nationer", med sina egna språk, sina egna utbildningssätt, sitt eget självbestämmande och sitt eget rättssystem.

Scenen är inte ny. Ursprungsfolken i Latinamerika har under århundraden fått visa sitt missnöje på gator och torg, med vägblockader och långa marscher. Ofta har svaret varit polisärt med kravallstaket, tårgas, batonger eller kulor. Men den här dagen är mottagandet ett annat. En delegation bjuds in av vicepresidenten i presidentpalatset. Ett par månader senare träder den nya konstitutionen i kraft och där står ordet "plurinationell" med. Under senhösten kommer nya bilder på söndertrasade fötter och vindbitna ansikten på marsch. Den här gången är det Bolivias aymaras och quechuas som i tiotusental marscherar mot kongressen i La Paz. Även här mottas de av presidenten och kongressen röstar igenom att landet ska folkomrösta om den plurinationella grundlag som redan gett upphov till våldsamheter mellan Evo Morales-anhängare och de grupper som inte kan acceptera en president från ursprungsfolken och en grundlag som förändrar de traditionella maktmönstren i det djupt rasistiska

Bolivia.

Nästan tjugo år har gått sedan ursprungsfolksrörelsen i Anderna började konsolidera sig, påeldade av ilskan över att världen bestämde sig för att fira 500 år sedan Columbus "upptäckt" av kontinenten. Bland de första yttringarna av denna organisering var marscher och blockader som lamslog stora delar av både Ecuador och Bolivia under tidigt 1990-tal.

Upproren satte rörelserna på den politiska kartan och gav inspiration till att synliggöra den organisering som under flera år pågått i det tysta i Lacandonadjungeln i södra Mexiko. Zapatisternas väpnade uppror 1994 blev en kort historia; efter ett par dagar slogs zapatisterna ner, men deras fortsatta autonoma samhällsbygge under en ännu olöst lågintensiv konflikt gav en viktig återstående effekt – de internationella allianserna.

Vänstervåg

Sedan dess har en vänstervåg sköljt över Latinamerika och ifrågasättandet av den nyliberalism som infördes under skuldskrisen på 1980-talet har också gjort ursprungsfolksrörelsen till en allierad. I länder som Venezuela har Hugo Chávez tagit till sig mycket av rörelsens retorik och mer omfattande rättigheter för ursprungsfolken har skrivits in i grundlagen. I Bolivia har folkrörelserna lyft fram en aymarapresident och i Ecuador firade Rafael Correa sin presidentseger med en fest i kichwabyn Zumbahua. Även i Michelle Bachelets Chile ser man regeringsprojekt för tvåspråkig undervisning och andra satsningar för att förbättra ursprungsfolkens situation.

Samhällsminoriteterna som finns kvar i länder som Brasilien och Argentina har dock svårt att få något utrymme på den nationella agendan men har ändå lyckats bli synligare i folkrörelsesammanhang. I Brasilien har till exempel de jordlösa rörelse, MST, visat viss intresse för allianser med ursprungsfolksorganisationer.

Från manifestationen på väg mot regeringspalatset för att tala om urfolksrättigheter och Ecuadors konstitution, den delen av demonstrationståget där CONAIE deltog. Foto: Willian Silveira Mora

Scen2:Ingentingharhant(Sarayakuiecuadorianska Amazonas)

Huvudrollsinnehavare: kichwafolket i bysamfälligheten.

Januari 2008. Den gulbruna floden löper som ett oregelbundet band genom det djupt gröna. Det lilla cessenplanet går ner för landning och först då kan man urskilja de små husen som utgör byn Sarayaku. Det isolerade Sarayaku satte sitt namn på världskartan genom sitt hårdnackade motstånd mot oljebolagen som fått tillstånd från regeringen att etablera sig på deras mark. Sedan 1997 har bysamfälligheten fört sin kamp mot det argentinsk-amerikanska oljebolaget Compania General de Servicios. De har fått rätt i såväl ecuadoriansk som interamerikansk domstol. Människorätsorganisationer har beskrivit hur byns invånare utsatts för en hotkampanj.

Luftfuktigheten ligger någonstans runt hundra procent och den här dagen har över elva år gått sedan kampen inleddes. Det var nästan ett år sedan vänsterpresidenten Rafael Correa svors in på kichwa i Zumbahua och kvinnorna i Sarayaku sitter och tuggar yukarötter som ska bli chicha-dryck som ska stärka deras män när de ska gå den långa vägen till den improviserade landningsbana som oljebolaget huggit ut för att kunna återuppta den exploatering som de en gång inlett.

– Om exploateringen återupptas kommer det att leda till stor miljöförstöring. De kommer att bygga en motorväg in i territoriet. Om oljebolagen släpps in kommer de att invadera oss, säger Celso Aranda, ungdomsledare i Sarayaku.

Latinamerika har färgats rött – men inte grönt. Hotet mot ursprungsfolkens levnadsvillkor kvarstår fortfarande då socialistiska regeringar använder naturresurser för att finansiera sina sociala reformer. Rafael Correa gick till val med ett program som gav honom stöd från folkrörelser, ursprungsfolk och miljökampanjer. I den nya konstitutionen står det att befolkningen i ett område ska tillfrågas i god tid innan naturresurser utvinns och att deras åsikter tas i beaktande, men staten kommer dock att ha sista ordet när det gäller var, hur och när.

Ojämlika maktförhållanden

Ursprungsfolkens särskilda relation till sina territorier och moder jord – pacha mama – är inskriven i såväl ILO:s konvention 169 om ursprungsfolkens rättigheter som i deklarationen om urfolkens rättigheter som antogs av en majoritet i generalförsamlingen september 2007.

Ändå är det just dessa krav som skapat konflikter mellan ursprungsfolken och regeringarna i Latinamerika. Den ökade insikten om klimathotet skulle kunna ge rörelsen en huvudroll i framtagandet av ett

nytt sätt att interagera med naturen, men istället tyder mycket på att fortsatt ojämlika maktförhållanden mellan Latinamerika och dess gamla kolonialherrar gör att rovdriften fortsätter.

Strukturerna konsolideras i handelsavtal mellan EU och de latinamerikanska länderna. De spanska företagen väller in och tar över vattenkällor och regnskog skövlas för att odla biobränsle till klimatsmarta européer.

Ursprungsfolk i Peru och Colombia marscherar i oktober 2008, inspirerade av sina andinska grannar, men deras krav på sådant som de redan har laglig rätt till – traditionella territorier och visst självbestämmande – slås ned brutalt med skadade, döda och försvunna som resultat. I Chile fångas ledare för mapuchefolket med hjälp av terroristlagar som lever kvar sedan diktaturen.

Det är som att ursprungsfolkens krav är alltför omvälvande för att de ska kunna bli en verklig del av samhället på kontinenten. Även de nya vänsterregeringarna bygger på en tradition av assimilering och en individualistisk rättighetssyn, Bolivia undantaget. Ursprungsfolkens kollektivism och kosmvision där människan och naturen är ett utmanar detta när de kräver att de fina orden ska omvandlas i praktisk handling.

Scen 3: Mycket återstår att göra (Luleå, Sverige)

Huvudrollsinnehavare: svenska samer och latinamerikanska ursprungsfolksrepresentanter, samt ett gäng internationella "höjdare".

November 2008. Kviksilvret närmar sig strecket för minus tio grader och bokstäverna "MR", utskurna i isblock, kommer att behålla sin form under de två dagar som forumet för mänskliga rättigheter pågår i Luleå. I ett seminarierum sitter två svenska samer i panelen tillsammans med den svenska representanten för FN:s kontor för mänskliga rättigheter i Guatemala.

– Det tog tjugofem år av förhandlingar innan deklARATIONEN för urfolkens rättigheter kunde röstas igenom. Det finns inget annat dokument som det tagit så lång tid att få igenom. Urfolken är fortfarande utsatta för en institutionaliserad form av diskriminering, inte av illvillighet, men på grund av de svårigheter som urfolkens krav och uppfyllandet av deras rättigheter innebär, säger Mattias Åhrén, medlem i samerådet och en av huvudförhandlarna i arbetet med deklARATIONEN.

Det är frågorna om kollektiva rättigheter, självbestämmanderätten och rätten till vatten, land och naturresurser som är mest komplicerade, även i en svensk kontext. Parallellerna till den guatemalanska situationen är solklara. Anders Kompass, chef för FN:s mänskliga rättigheter-kontor i Guatemala, beskriver ett land där internationella och nationella investeringar i gruvor och vattenkraft på områden som traditionellt bebos av ursprungsbefolkning leder till

konflikter som folken alltid förlorar.

– I dag sitter vi i förhandlingar mellan ett cementföretag som ägs av personer ur Guatemalas maktelit och en ursprungsfolksby strax utanför Guatemala City. Efter internationell uppmärksamhet kring den planerade fabriken har företaget blivit rädda om sitt anseende. Företagsledarna tillhör en elit som flyger mellan huvudstaden och sina hus vid havet och har alltid sett det land som ligger däremellan som ett ingemansland, redo att exploateras, säger han.

Fortfarande är ursprungsfolken runtom i världen bland de mest fattiga och diskriminerade. Fortfarande ses deras alternativa utvecklingssyn som alltför radikal och dess protester i Latinamerika kriminaliseras. Men efter tjugofem år av förhandlingar har ursprungsfolken fått en egen deklARATION som kan öppna upp för att sätta deras krav högre upp på den globala agendan och decennier av konsolidering och alliansskapande har gjort dem till en stark aktör. Efter 500 år av motstånd har ursprungsfolken i Latinamerika gått in i en fas där de finns med och bygger nya alternativ.

Oviss framtid

Hur framtiden för rörelsen ska te sig är lika oviss som den historiska utvecklingen på kontinenten hittills varit. Men det står klart att allianser växer sig starkare och att deras krav måste tas på större allvar. Ett antal kriser kan lägga en mer stabil grund för ursprungsfolkens idéer. Det handlar om livsmedelskrisen som sätter fokus på ländernas matsäkerhet eller matsuveränitet, vilket rörelsen talat om under lång tid och som handlar om lokalt odlande och självbestämmande om hur ett lands befolkning ska mättas. Det handlar om den ekonomiska krisen som än mer ifrågasätter dagens ekonomiska system och relationen mellan Nord och Syd. Det handlar om klimatkrisen, som även fått oss i Nord att känna att vi borde lyssna lite mer på vad Moder Jord har att säga.

Vänsterregeringar på kontinenten kan till viss del stärka ursprungsfolksrörelsen, men ännu är det svårt att se hur dessa stater tänker gå från fina ord och kulturella uttryck till praktisk handling, framför allt när det är makten över naturresurserna och deras användning som ligger i vågskålen.

Men även framöver kommer vi nog att få se fler ursprungsfolk i salongerna. Tillsammans med en större respekt för de beslut som fattas utanför maktens byggnader, på stormöten i bysamfälligheterna i Anderna, på landsbygden och i djungeln.

Tove Silveira Wennergren

Artikeln har tidigare publicerats i Fria Tidningen 1/09,
www.fria.nu/artikel/76829